

پیشگامان طبابت در پایتخت

مهرشاد کاظمی

دارپوش شهبازی

نصیرالله حدادی

سمانه عربیان

علیرضا زمانی

مرور نخستین‌های تاریخ پزشکی تهران گواه تلاش مردان وزنانی است که با پشتوانه علمی و عزم و اراده خود بهداشت عمومی و سطح دانش پزشکی کشور را متحول کرده‌اند. مطابق آنچه از خاطرات پزشکان فرنگی دربار شاهان قاجار نقل شده وضع درمان و بهداشت پایتخت حال و روز خوشی نداشته است و همین باعث به وجود آمدن فجایع عظیم و مرگ‌ومیرهای تاریخی شد. در ویژه‌نامه نخستین‌های پزشکی تهران حکایت نخستین پزشک زن، روایت معروف‌ترین خاندان پزشکی دربار، محله حکیم‌باشی‌ها و ماجرای نخستین بیمارستان دولتی پایتخت نقل شده است. همچنین داستان پریشان‌خانه‌ای که به دست پزشکان تهرانی متحول و به نخستین بیمارستان روانشناسی تبدیل شد و خرافات و اوهامی که دامن سلامت مردم را گرفته و تا شاهان، شاهزادگان و درباریان را نیز درگیر کرده بود آمده است. در این شماره نصیرالله حدادی، دارپوش شهبازی، مهرشاد کاظمی، علیرضا زمانی، تهران‌پژوهان و سمانه عربیان، کارشناس تاریخ پزشکی همراهان بودند.

میراث فرمانفرما

■ موضوع: بزرگ‌ترین وقف در مانی تهران
■ ویژگی: این مرکز از جنگ جهانی تا امروز در مقابله با بیماری‌های واگیردار فعال است

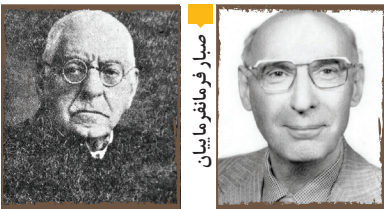
نام خاندان فرمانفرما علاوه بر جایگاه‌شان در عرصه‌های سیاست، اقتصاد و فرهنگ در دوره‌های قاجار و پهلوی، با بزرگ‌ترین و بی‌نظیرترین وقف در مانی تهران گره خورده است. عبدالحسین فرمانفرما که در چهارگوشه شهر املاک و باغ‌های فراوان داشت، سنگ بنای تأسیس انستیتو پاستور را به عنوان بزرگ‌ترین مرکز در مانی وقفی در پایتخت نهاد. علیرضا زمانی، تهران‌پژوه درباره نقش عبدالحسین فرمانفرما در تأسیس انستیتو پاستور می‌گوید: «سال‌های پس از جنگ جهانی اول، شیوع برخی بیماری‌ها گریبان پایتخت‌نشینان را گرفت. آب تهران چنان آلوده بود که به منشأ بسیاری از بیماری‌های واگیردار از جمله حصه تبدیل شد. در همین دوران بود که عبدالحسین فرمانفرما مقدمات ساخت انستیتو پاستور را به عنوان مرکزی برای جلوگیری از شیوع بیماری‌های واگیردار فراهم کرد.» انستیتو پاستور در سال ۱۳۰۰ خورشیدی افتتاح شد، اما ایده تأسیس آن به عنوان یک مؤسسه تحقیقاتی مشترک میان ایران و فرانسه در سال ۱۲۹۸ شمسی کلید خورد. زمانی می‌گوید: «مرکز وقفی عبدالحسین فرمانفرما همان سال‌های نخست تأسیس هم خدمات بسیاری در حوزه بهداشت و درمان ارائه کرد. از جمله در دسترس قرار دادن نسل نخست پنی‌سیلین که به صورت محلول تولید و در جای سرد نگهداری می‌شد.» عبدالحسین فرمانفرما زمین این مؤسسه را با همه امکانات در محدوده میدان پاستور کنونی برای ساخت انستیتو پاستور وقف کرد. در بخشی

اجرای کنسرت در نخستین مریضخانه دولتی

■ موضوع: نخستین بیمارستان دولتی تهران (بیمارستان سینا)
■ ویژگی: درمان رایگان بیماران

بیمارستان سینا در خیابان امام خمینی (ره)، نخستین بیمارستان یا به قول قدیمی‌ها مریضخانه دولتی تهران است. علیرضا زمانی، تهران‌پژوه اما می‌گوید بیمارستان سینا پیشگام بیمارستان‌های تهران قدیم نیست: «نخستین بیمارستان دولتی تهران شفاخانه فتحعلی‌شاهی، در محدوده خیابان ۱۵ خرداد امروزی یا همان جباخانه سابق ساخته شد. چند حکیم و دستیار این شفاخانه را اداره می‌کردند. بنابراین می‌توان گفت بعدها که ناصرالدین شاه بر مسند قدرت نشست و تجربه سفرهای خارجی را پشت سر گذاشت، تصمیم گرفت مریضخانه دولتی را به سبک فرنگی در دارالخلافه راه‌اندازی کند. ناصرالدین شاه برای ساخت بیمارستان سینا، مشیرالدوله (صدر اعظم) و علی‌قلی میرزا اعتضاد السلطنه (وزیر علوم) را مأمور کرد. سال ۱۲۵۴ شمسی مریضخانه مورد نظر تأسیس شد. در شروع کار، پزشکان خارجی بیماران را در این بیمارستان ویزیت و طبابت می‌کردند، اما به مرور زمان با فراهم شدن شرایط تدریس رشته پزشکی در دارالفنون پزشکان ایرانی هم برای درمان پای کار آمدند؛ بیمارستانی که ظرفیت پذیرش ۴۰۰ بیمار با انواع پزشکان متخصص داشت.» به گفته زمانی، در همان سال‌های اول فعالیت بیمارستان سینا چیزی در حدود ۲۲۳۸ بیمار درمان شدند. ریاست نخستین شفاخانه دولتی را ابتدا دکتر علی‌اکبر خان نفیسی معروف به «ناظم الاطبا» عهده‌دار شد. اما بعد از نشستن بر صندلی وزارت علوم، دکتر محمدخان کرمانشاهی معروف به دکتر «کفری» ریاست بیمارستان را بر عهده گرفت. علیرضا زمانی می‌گوید: «مریضخانه دولتی به مرور با نام بیمارستان سینا توسعه پیدا کرد. پزشکان و کارکنان این بیمارستان بیماران تنگدست و نیازمند را رایگان درمان می‌کردند و جز بیماران ثروتمند، از ضعیفان و مسکینان برای دارو و درمان پول نمی‌گرفتند. بودجه‌ها و هزینه‌های این بیمارستان از راه‌های گوناگون، مانند درآمد معدن فیروزه نیشابور و درآمد تلگراف‌خانه تأمین می‌شد. حتی کنسرتی به سال ۱۳۱۷ قمری در بیمارستان سینا برگزار شد که درآمد آن را برای ساخت یک اتاق جراحی، تهیه وسایل پرستاری و ابزار آلات پزشکی هزینه کردند.»

عبدالحسین فرمانفرما

صبار فرمانفرمایان

از سسند وقف‌نامه زمین‌های انستیتو پاستور آمده است: «عبدالحسین میرزا فرمانفرما محض رفع احتیاج اهالی این آب و خاک و تسهیل امر آنها در فراهم شدن وسایل علاجیه، نخستین کسی بود که تصمیم فرمود و همت گماشت که طبعاً لمرضات‌الله تا یکدرجه اسباب آسایش عمومی و وسایل علاجیه آنان را در همین پای‌تخت فراهم نماید که با قرب‌الوسائل معالجه شوند.»

گویی ساخت مرکز درمانی در خاندان فرمانفرما موروثی بود. علاوه بر ملک تاج خانم نجم‌السلطنه، خواهر فرمانفرما که دارایی‌اش را صرف ساخت بیمارستان «نجیه» کرد، ساختمان انستیتو پاستور شمیران در حوالی میدان تجریش که وقف انستیتو پاستور شده نیز موقوفه دکتر صبار فرمانفرمایان، فرزند عبدالحسین فرمانفرما است. زمانی می‌گوید: «دکتر صبار فرمانفرمایان سال ۱۳۸۵

در گذشت. او پیش از فوت به سیاق عبدالحسین فرمانفرما، ملک مسکونی خود را در حوالی تجریش برای تأسیس درمانگاه تخصصی و واکسیناسیون علیه بیماری‌های مسری و ساخت آزمایشگاه‌های تخصصی و تحقیقات پزشکی، وقف دائم انستیتو پاستور ایران کرد. این مرکز هنوز هم در این حوزه مشغول فعالیت است و در دوران کرونا نیز خدمات بسیاری ارائه کرد.»

ثلث اموال وزیر، بیمارستان شد

■ موضوع: ساخت مراکز درمانی عمومی
■ ویژگی: نخستین بیمارستان وقفی تهران

ماجرای ساخت نخستین بیمارستان وقفی تهران فراز و فرودهای بسیاری دارد و به سال ۱۲۷۵ شمسی مربوط می‌شود. میرزا عیسی تفرشی معروف به «میرزا عیسی وزیر» یکی از رجال بانفوذ دوره قاجار بود که با حکم ناصرالدین شاه بر مسند وزارت تهران یا همان نایب‌الحکومه تهران نشست. او به واسطه ثروتی که از پدر به ارث برده بود و نفوذی که در دربار ناصری داشت همواره بانی کارهای خیر و عام‌المنفعه می‌شد و با ساخت مسجد، مدرسه و بیمارستانی در محله شیخ‌هادی و خیابان وحدت اسلامی امروزی نامش را در تاریخ پایتخت ماندگار کرد. علیرضا زمانی، تهران‌پژوه، میرزا عیسی وزیر

را بانی ساخت نخستین بیمارستان وقفی پایتخت می‌داند و می‌گوید: «در سال ۱۲۵۰ شمسی که ناصرالدین شاه به سفر عتبات رفت، میرزا عیسی، وزیر تهران بود که قحطی عمومی سراسر ایران را فرا گرفت و قیمت نان و خواربار یکباره در تهران افزایش پیدا کرد. مخالفان میرزا عیسی که فرصت را مناسب دیدند، اشعاری علیه او ساخته و بر سر زبان‌ها انداختند. این ترفند مؤثر بود و حکم عزل میرزا عیسی صادر شد، اما ۲۰ سال بعد با مرگ محمدابراهیم خان وزیر نظام، دوباره به وزارت تهران رسید که باز هم بخت یارش نبود و بیماری وبا در تهران شیوع پیدا کرد. هر روز عده زیادی از مردم تهران به مرض وبا باز پای درمی‌آمدند، اما میرزا عیسی وزیر در تهران ماند تا به داد مردم برسد که در نهایت خودش بر اثر ابتلا به وبا درگذشت.»

زمانی معتقد است نخستین بیمارستان وقفی تهران بعد از مرگ میرزا عیسی وزیر و طبق وصیت او ساخته شده است: «میرزا عیسی وزیر قبل از مرگش به شیخ‌هادی نجم‌آبادی، از روحانیون محبوب و بانفوذ آن روزگار وصیت کرده بود که با ثلث اموالش مسجد و مدرسه و بیمارستانی در تهران بسازد. شیخ‌هادی هم در سال ۱۲۷۵ شمسی از ثلث اموال میرزا عیسی بنای بیمارستانی را در محله شیخ‌هادی بنیان کرد که این بیمارستان در سال ۱۲۷۹ شمسی در ۲ بخش داخلی و جراحی کارش را آغاز کرد و به «بیمارستان وزیر» مشهور شد. در سال ۱۲۵۵ وزارت بهداشت وقت بیمارستان وزیر را به بهانه ساخت بیمارستانی جدید تخریب کرد. این بنا تا سال ۱۳۶۰ متروکه ماند تا اینکه تعدادی از پزشکان و افراد خاندان نجم‌آبادی بخشی از آن را بازسازی کردند.»